

İSKER ŞEHİRİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR DOĞRULTUSUNDA ŞEHİRİN YAPISI VE SİBİR TATARLARINA AİT BAZI BULUNTULAR

Özet

Sibir Tatarları tarafından 14. yüzyılın ortalarında Batı Sibiryâ'daki günümüz Tobolsk Şehri yakınlarında kurulan ve Sibir Hanlığı'na 1495 yılından itibaren başkentlik yapmaya başlayan İsker, 1588 yılında merkezî Rus kuvvetleri tarafından ele geçirilinceye kadar bölgedeki varlığını sürdürmüştür. Bu olayın ardından şehir, yerleşime açılmamış ve zaman içerisinde yıkılmaya yüz tutmuştur. Nitekim tarihî önemini yitirmeyen şehir, yüzey inceleme ve kazı yöntemleri bazen ayrı ayrı bazen de bir arada kullanılarak çeşitli arkeolojik araştırmalara tabi tutulmuştur.

Bu suretle çalışmamızda, N. G. Spafariy, S. U. Remezov, G. F. Miller, M. S. Znamenskiy, İ. N. Butakov, V. N. Pignatti, A. F. Palaşenkov, A. P. Zıkov ve A. A. Adamov tarafından farklı zamanlarda İsker'de gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar hakkındaki bilgilere yer verilecektir. Ayrıca şehrin kapladığı alanın zaman içerisindeki değişimine, şehrin tahkimat yapılarına, şehirdeki konutların hangi malzemelerden yapıldığına ve kazı çalışmaları sonucunda elde edilen Sibir Tatarlarına ait çeşitli tarım aletlerine, bıçaklara, ok uçlarına, yüzüklere dair teknik ve kültürel açıdan birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Sibiryâ Arkeolojisi, Batı Sibiryâ'da Türk-Tatar Şehri, Bıçaklar, İsker, Ok Uçları, Sibir Tatarlarının Maddî Kültürü.

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 6 / SAYI 2 / NİSAN
2023

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Mecnun Tank YILMAZ

İstanbul Üniversitesi
Tarih Bölümü, Genel
Türk Tarihi
ORCID: 0000-0002-
2002-235X.

Gönderim Tarihi
Received
23.12.2022

Kabul Tarihi
Accepted
13.03.2023

Atıf
YILMAZ, Mecnun Tank
(2023). "İsker Şehri'nde
Gerçekleştirilen
Arkeolojik Araştırmalar
Doğrultusunda Şehrin
Yapısı ve Sibir
Tatarlarına Ait Bazı
Buluntular",
*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (6/2), 49-72.
DOI:
10.59182/tudad.1223715

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

THE STRUCTURE OF THE CITY AND SOME FINDINGS OF SIBERIAN TATARS IN ACCORDANCE WITH THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE CITY OF ISKER

Abstract

Isker, which was founded by the Siberian Tatars in the middle of the 14th century near the modern city of Tobolsk in Western Siberia and started to serve as the capital of the Siberian Khanate in 1495, continued to exist in the region until captured by central Russian troops in 1588. After this event, the city was not opened to settlement and was on the verge of collapse over time. As a matter of fact, the city, which has not lost its historical significance, has been subjected to various archaeological studies using surface survey and excavation methods, sometimes separately and sometimes together.

In our study will present information about the archaeological research conducted in Isker by N. G. Spafari, S. U. Remezov, G. F. Miller, M. S. Znamenski, I. N. Butakov, V. N. Pignatti, A. F. Palashenkov, A. P. Zykov, and A. A. Adamov. In addition, some technical and cultural assessments will be made about change in the area of the city over time, the fortifications, building materials of houses and various agricultural tools, knives, arrowheads, rings belonging to the Siberian Tatars, which obtained as a result of excavations.

Key words: West Siberian Archeology, Turkic-Tatar City in West Siberia, Knives, Isker, Arrowheads, Material Culture of Siberian Tatars.

Giriş

Kaynaklar tarafından Küçüm Han'ın şehri, Kaşlık ve Sibir gibi isimlerle de anılan Isker, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Sibirya'daki Tobolsk Şehri'nin yaklaşık 16 km güneydoğusunda, İrtiş ve Sibirka Nehirlerinin kesiştikleri bölgede yer alan dar bir burun üzerinde inşa edilmiştir (Fişer, 1774: 130; Zıkov, 2012: 145). Şehir, inşa edildiği tarihten 1588 yılına kadar Sibir Tatarları, Buharalılar gibi Türk topluluklarına ve Ostyaklar, Vogullar gibi Fin-Ugor topluluklarına ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Sibir Tatarlarının hem kendi aralarında yaptıkları hem de Ruslar ile yaptıkları nüfuz mücadelelerine tanıklık etmiştir.

Öyle ki, 13. yüzyılın başlarından itibaren Taybuga Bey tarafından Batı Sibirya'da Çimgi-Tura merkezli otonom bir devlet kurulmuştur. Nitekim Çimgi-Tura'nın yönetimi, 1468 yılında Şeybanî

soyundan gelen İbak Han'a geçmiştir. Ancak 1495 yılında Taybuga kökenli Muhammed Bey, İbak Han'ı öldürerek şehrin yönetimini geri almış; devletin merkezini de Çimgi-Tura'dan İsker'e taşımıştır. Böylece Muhammed Bey'den sonra 1563 yılına kadar sırasıyla Angış, Kasım, Bekbulat ve Yadiğâr adlı beyler İsker'de hüküm sürmüştür. Diğer taraftan Yadiğâr Bey'in 1563 yılında Ahmet Giray ve Küçüm adlı hanlara mağlup olmasının ardından şehrin yönetimi, tekrar Şeybanî soyuna geçmiştir. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Şeybanî soyundan gelen kişiler tarafından yönetilen şehir, 26 Kasım 1582 tarihinde Yermak Timofeyeviç ve onun idaresi altındaki Rus Kozakları tarafından işgal edilmiştir. Yermak Timofeyeviç'in 1585 yılında ölümünün ardından ise şehrin yönetimi bir kez daha Taybugalara geçmiştir. Fakat Taybugaların buradaki yönetimi fazla uzun sürmemiştir. 1586 yılından itibaren Batı Sibiryaya yönelen merkezî Rus kuvvetleri, 1588 yılında şehirdeki Taybuga iktidarına son vermiştir (Topsakal-Yılmaz, 2021: 20, 27-28). Bu olayın ardından Ruslar tarafından yerleşime açılmayan şehir, zaman içerisinde yıkılmaya yüz tutmuştur.

Buna karşın tarihî önemini yitirmeyen şehir, çeşitli tarihçiler, seyyahlar ve arkeologlar tarafından incelenmiş ve arkeolojik açıdan son derece önemli sonuçlar elde edilmiştir. Nitekim çalışmamız, bu arkeolojik çalışmaların sonuçlarına dayanmakta olup şehrin hem yer üstündeki çehresine hem de yer altındaki Sibir Tatarlarına ait olan bazı buluntularına dair teknik ve kültürel açıdan birtakım değerlendirmelerde bulunmayı amaçlamaktadır.

1. İsker'de Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları ve Şehrin Yapısı

İsker'de gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, 17. yüzyılın sonlarından itibaren başlayıp 20. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu araştırmalar sonucunda şehrin kapladığı alana, şehrin tahkimat yapılarına ve konutların hangi malzemelerden inşa edildiklerine dair çeşitli sonuçlar elde edilmiştir. Nitekim 1675 yılında Batı Sibiryanın Tobolsk Şehri'nden Çin'e doğru yolculuğa çıkan N. G. Spafariy tarafından İsker'e dair ilk bilgiler verilmiştir:

“Abalak Köyü'nden yaklaşık 2,12 km uzaklıkta Sibir Hanlığı'na ismini veren Sibirka adında küçük bir nehir akmaktadır. Nehrin yanında ise Küçüm Han'ın şehri ve toprak siperler bulunmaktadır. Bu yer sağlamdır ve ada biçimindedir. Ancak

şimdilerde tamamen boştur. Burada yalnızca Tobol Tatarlarının kendi saf olmayan inançlarını hatırlamak için restore ettiği bir adet cami bulunmaktadır.” (Spafariy, 1882: 45).

Bununla birlikte araştırmacılar tarafından şehre dair verilen bilgiler, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren daha da detaylandırılmaya başlanmıştır. Keza 11 Ağustos 1703 tarihinde Çar I. Petro'nun emri doğrultusunda büyük bir grup ile birlikte Batı Sibirya'nın Tobolsk Şehri'nden İsker'e nitrat madeni bulmak amacıyla yola çıkan S. U. Remezov, şehrin yer aldığı konuma, kapladığı alana, sahip olduğu kuyuların ve madenlerin yerlerine ilişkin ayrıntılı bir harita çizmiştir (Beliç, 2009: 95).

S. U. Remezov tarafından çizilen haritaya göre; İrtiş ve Sibirka Nehirleri'nin birbirleriyle kesiştikleri sarp bir yamaç üzerinde doğu-batı düzleminde inşa edilen şehir, düzgün olmayan dörtgen forma sahiptir. Şehrin, kuzeyinde Sibirka Nehri, güneyinde İrtiş Nehri, doğusunda 34,08 metre ve 59,64 metre genişliğinde iki adet geçit bulunduran sıradağlar, batısında İrtiş Nehri'nden Sibirka Nehri'ne doğru uzanan görece dik bir vadi yer almaktadır. Şehrin içerisinde, üç adet geçmiş dönemlere ait nitrat çukuru ve bir adet S. U. Remezov tarafından açıldığını varsaydığımız nitrat çukuru; dışarısında ise bir adet kuyu ve ne amaçla açılmış olduğu bilinmeyen iki adet çukur bulunmaktadır. Şehrin uzunluğu tam ortasından ölçülmek kaydıyla 144,84 metre; genişliği ise doğu tarafında 70,29 metre, batı tarafında da 127,8 metre olarak belirtilmektedir (Harita 1).

Öte yandan yaklaşık 47 yıl içerisinde şehir, uzunluk açısından aynı kalmasına rağmen genişlik açısından 127,8 metreden 106,5 metreye olmak üzere toplam %16,6 oranında küçülmüştür. Nitekim 1730'lu yıllarda şehri ziyaret eden G. F. Miller, aynı yıl içerisinde kaleme aldığı çalışmasında hem şehrin küçülmesine neden olan muhtemel faktörleri açıklamış hem de şehre girişin mümkün olduğu noktalara, şehirdeki konutların hangi malzemelerden yapılmış olabileceğine ve şehrin dönem içerisinde hâlâ görünür vaziyetteki tahkimat yapılarına ilişkin bilgiler vermiştir:

“İrtiş Nehri'nin kıyası, bölgenin alışılmış olan yüksekliğinden daha fazla yüksekliğe sahiptir. Genellikle böyle durumlar, nehir sularının kıyıya çarparak dağlık kısmı aşındırması ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında, dağın tepesindeki arazi boyunca

bakarsanız, şehre adını vermiş olan ve Rusçada Sibirka olarak adlandırılan küçük bir nehrin olduğunu görürsünüz. Tatarlar, 2,12-3,18 kilometreden küçük nehirle isim vermedikleri gibi bu nehre de isim vermemişlerdir. Sibirka Nehri'nin olduğu tarafın dik olması nedeniyle şehre buradan hiçbir şekilde giriş imkânı yoktur. Şehrin üçüncü tarafında ise Sibirka Nehri'ne inen bir vadi bulunmaktadır. Bu vadiden belki şehre ulaşmak mümkündür; ancak yeterince dik olması sebebiyle büyük bir çaba sarf etmek gerekmektedir. Öte yandan sadece şehrin dördüncü tarafında kıyıya olan eğim daha azdır. Bu taraftan şehre girmek mümkündür. Ayrıca bu tarafta özellikle göze çarpan şeyler bulunmaktadır. Küçük yuvarlak bir dağı andıran bu taraf, aralarında hendekler bulunan üç sıra şeklindeki topraktan yapılmış tümsekler ile güçlendirilmiştir. Bu arada tümseklerden birisi diğerlerinden daha yüksektir. İlâveten tümsekler, şehre girişin mümkün olduğu bu bölgenin yanı sıra vadinin olduğu tarafta da bulunmaktadır. İrtiş ve Sibirka Nehirleri'nin olduğu taraflarda ise herhangi bir güçlendirme yapılmamıştır. Şehrin bazı kısımlarındaki hendekler ve tümseklerin tepeleri, zaman içerisinde otla kaplandığı için güçlükle görülebilmektedir. Şehrin genişliği yaklaşık 106,5 metredir. Bu nedenle tahminlerimize göre; burada Han, Han'ın ailesi ve halkı dışında sadece birkaç tane Tatar asilzâdesi yaşamıştır. Fakat bölge, sular altında kalma ve çökme ihtimaline sahip olduğundan şehrin büyük veya küçüklüğüne ilişkin kesin bilgi vermek doğru değildir. Şehirdeki konutlardan ve diğer yapılardan herhangi bir iz kalmamasına rağmen şehrin farklı noktalarındaki toprağın üzerinde bazı düzensizlikler görülmektedir. Dolayısıyla bu düzensizliklere dayanarak bir zamanlar bahsi geçen noktalarda yapıların olduğunu söylemek mümkündür. Konutlar günümüze kadar ulaşmadığına göre, muhtemelen ya Sibir Tatarlarının geleneğine göre ahşaptan ya da Buharalıların geleneğine göre kerpiçten inşa edilmiştir. Bazı yerler diğerlerine oranla daha fazla derinliğe sahiptir. Bu durum buralarda mezarlık olabileceğine kanıt olabilir.” (Miller, 1750: 134-135).

Diğer taraftan İrtiş Nehri taraflarından yıldan yıla küçülmeye devam eden şehrin en kısmı, 1880'li yıllarda M. S. Znamenskiy tarafından 31,95 metre (Znamenskiy, 1901: 37), 1912 yılında V. N. Pignatti tarafından ise 25,56 metre olarak ölçülmüştür. İlâveten V. N. Pignatti, 1915 yılında Tobolsk Müzesi'nin yayımlanan raporunda, İsker'de gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sırasında edindiği bilgileri şu şekilde açıklamıştır:

“Alemasovo Köyü’ndeki arazi boyunca 639 metre giderek Küçüm Han’ın şehrine ulaşabilirsiniz... Şehir meydanının küçük bir kısmı ayakta kalmıştır. Bugünlerde üçgen biçimini andıran şehrin bizim geçtiğimiz tarafında hendek; diğer taraflarında ise İrtiş ve Sibirka Nehirleri vardır. Şehrin genişliği 25,56 metre, uzunluğu da 85,2 metredir. Şehrin meydanın üst tarafında İrtiş ve Sibirka Nehirleri kesişmektedir. Sibirka Nehri’nin yanındaki vadinin yamaçları koyu benekli köknar, huş, kavak gibi karışık ağaç çeşitleri ile kaplıdır. Adeta masa gibi dümdüz olan şehrin meydanında hiçbir derinlik ve hiçbir yaşam izi yoktur. Diğer araştırmacıların gördükleri şeylerden hiçbir iz yoktur, hepsi İrtiş Nehri’nin dalgaları tarafından yutulmuştur. Kıyı boyunca sadece etrafı dağılmış biçimde kerpiçler, kömürler; at ve geyik gibi hayvanların kemikleri bulunmaktadır. Bunlar o kadar çoktur ki, ayrı bir kültür katmanını oluşturmaktadır.” (Pignatti, 1915: 8-11).

Nitekim V. N. Pignatti tarafından verilen bilgilerde iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, 1703 yılında çizilen haritaya dayanarak düzgün olmayan dörtgen formunda olduğunu belirttiğimiz şehrin zaman içerisinde üçgen biçimini andıran bir form almasıdır. Öyle ki, şehirdeki form değişikliği, muhtemelen nehir sularının doğu tarafındaki toprağı aşındırması ve nihayet toprağı tamamen yok etmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Keza 1703 yılında yapılan ölçümlerde, şehrin doğu tarafındaki genişliğinin batı tarafındaki genişliğinden daha az çıkması da aşınmanın özellikle doğu tarafında daha kuvvetli olduğuna işaret olabilir. Bununla birlikte V. N. Pignatti’nin şehre dair verdiği bilgilerdeki ikinci dikkat çekici husus ise kıyı boyunca etrafı saçılmış olan kerpiçlerdir ki, bu durum G. F. Miller’in vaktiyle bahsettiği üzere, şehirdeki konutların Buhara geleneğine göre yapılmış olabileceği yönündeki varsayımını akla getirmektedir. Ancak yine de bu konunun kesin bir sonuca ulaşması için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

Diğer taraftan şehirde yüzey inceleme metodu kullanılarak yapılan son araştırmalar, 1988-1993 yıllarında A. P. Zikov başkanlığındaki heyet tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu araştırmalar sırasında şehrin en kısmının yaklaşık 10 metreye kadar küçüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca şehre dair şu tespitlerde bulunulmuştur:

“Şehir, Sauskan Burnu ve Abalak Köyü'nün birbirleriyle kesiştikleri merkezde, İrtiş Nehri'nin yaklaşık 60 metre yüksekindeki dik bir yamaçta yer almaktadır. Şehrin konumu idealdir. Zira şehrin bulunduğu konum, şehrin hem İrtiş Nehri'nin 7 kilometre etrafındaki bölgeyi kontrol edebilmesine hem de etrafını çevreleyen İrtiş ve Sibirka Nehirleri sayesinde dışarıdan gelen saldırılara karşı doğal bir biçimde korunabilmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan şehrin sadece doğu tarafı, şehre giriş için müsait olmasına rağmen Sibirka Nehri'nin 17 kilometrelik uzantısı buradan girişe kısmen engel olabilmektedir. Nitekim her ihtimale karşı burayı daha da güçlendirebilmek adına Sibirka Nehri'nin uzantıları boyunca hendekler ve iki sıradan oluşan tahta duvarlar inşa etmişlerdir. Bununla birlikte şehrin genel durumuna bakıldığında; yamaç kısımlarının devamlı olarak çökmesi, arkeolojik anıtın (İsker) yavaş yavaş tahrip olmasına yol açmıştır. Bu sebepten dolayı muhtemelen yakında zamanda İsker'in geriye kalan kısmı, İrtiş Nehri kıyısının çöküşüyle birlikte tamamen yok olacaktır.” (Zıkov, 2012: 145).

Netice itibariyle; A. P. Zıkov, kendisinden önce İsker'de yüzey araştırmaları gerçekleştiren diğer tarihçiler, seyyahlar ve arkeologlar ile aşağı yukarı aynı doğrultuda bilgiler vermiştir. Bununla birlikte şehrin, İrtiş Nehri'ne ait sular tarafından hâlâ aşınma halinde olduğunu belirtmiş ve şehrin kısa bir süre içerisinde tamamen yok olma tehlikesine karşı uyarıda bulunmuştur. Diğer taraftan A. P. Zıkov'un şehre dair yaptığı tespitler sırasında “iki sıradan oluşan tahta duvarlardan” bahsetmesi, son derece dikkat çekicidir. Zira bu duvarların, daha önceden N. G. Spafariy tarafından bahsedilen siperler ve G. F. Miller tarafından bahsedilen tümseklerden farklı bir tahkimat yapısı olduğu kesindir. Nitekim A. P. Zıkov bu tahkimat yapılarının 1585-1588 yılları arasında inşa edildiği yönünde görüş bildirmektedir (Zıkov, 2012: 145).

2. İsker'de Gerçekleştirilen Kazı Çalışmaları ve Sibir Tatarlarına Ait Bazı Buluntular

İsker'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları, ilk olarak 1880'li yıllarda İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu'ndan bağımsız olarak M. S. Znamenskiy'nin kendi çabaları sayesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda, 2736 parçadan oluşan büyük bir koleksiyon elde edilmiştir. Koleksiyona ait parçalardan bazıları M. S. Znamenskiy'nin yaşamı sırasında Tomsk ve Omsk Müzeleri'ne,

bazıları da ölümünden sonra vârisleri tarafından Finlandiya Ulusal Müzesi'ne satılmıştır. Finlandiya Ulusal Müzesi'ne satılan parçalardan 1806 tanesi, daha sonra Finlandyalı arkeolog A. O. Heikel'in aracılığı vasıtasıyla Rusya'ya geri kazandırılmıştır. Nitekim günümüzde Tomsk, Omsk ve Tobolsk Müzeleri'nde korunan parçaların bir kısmı, A. A. Adamov, İ. V. Balyunov, P. G. Danilov ve A. P. Zikov tarafından yayınlanmıştır (Adamov-Balyunov vd., 2008: 105; Zikov, 2013: 140-141).

Bununla birlikte M. S. Znamenskiy ile hemen hemen aynı yıllarda İ. N. Butakov tarafından İsker'de ayrı bir kazı çalışması yürütülmüştür. Kazı çalışması sonucunda, 76 parçalık bir koleksiyon elde edilmiştir. Keza 1896 yılından beri Omsk Müzesi'nde korunan bu parçaların bir kısmı, B. A. Konikov, Y. S. Hudyakov, S. F. Tataurov ve F. S. Tataurov tarafından yayınlanmıştır (Konikov-Hudyakov, 1981: 184-186; Tataurov-Tataurov, 2016: 78-82).

Öte yandan 1915 yılında V. N. Pignatti tarafından İsker'de yeniden kazı çalışmaları başlatılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda, toplam 334 parçalık bir koleksiyon elde edilmiştir. Elde edilen parçalar ise, aynı yıl içerisinde Tobolsk Müzesi'ne devredilmiştir. Bu parçaların büyük bir kısmı, Tobolsk Müzesi Yıllığı'nın 25. sayısında V. N. Pignatti tarafından yayınlanmıştır (Pignatti, 1915: 24-26).

V. N. Pignatti'nin İsker'de gerçekleştirdiği kazı çalışmalarından yaklaşık 22 yıl sonra, yani 1937 yılında, A. F. Palaşenkov tarafından şehirde yeni bir kazı çalışması daha gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmasının sonucunda, 24 parçalık koleksiyon bulunmuştur. Omsk Müzesi'ne devredilen parçaların bir kısmı, 2016 yılında S. F. Tataurov ve F. S. Tataurov tarafından yayınlanmıştır (Tataurov-Tataurov, 2016: 78-82).

Diğer taraftan 1968 yılında B. B. Ovçinnikova ve 1988-1993 yılları arasında A. P. Zikov tarafından tekrardan kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bu kazı çalışmaları sonucunda, B. B. Ovçinnikova tarafından 16 parçalık, A. P. Zikov tarafından da 52 parçalık koleksiyon bulunmuştur. Nitekim günümüzde Tobolsk Müzesi'nde korunan parçaların bir kısmı, bahsi geçen arkeologlar tarafından yayınlanmıştır (Ovçinnikova, 2014: 185-187; Zikov-Kosintsev vd., 2017: 54-73).

İsker'deki son kazı çalışmaları, 2007-2008, 2014-2015, 2017 ve 2019 yıllarında A. A. Adamov tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda, yaklaşık 1100 parçalık bir koleksiyon elde edilmiştir. Tobolsk Müzesi'ne devredilen parçaların bir kısmı, A. A. Adamov tarafından yayınlanmıştır (Adamov-Balyunov vd., 2008: 103; Adamov, 2015: 297; Adamov, 2019: 9).

Netice itibariyle İsker'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları, 1880'li yıllardan itibaren başlayıp 2019 yılına kadar devam etmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda, Sibir Tatarlarına ait anahtarlar, aynalar, bıçaklar, boncuklar, kilitler, küpeler, ok uçları, seramikler, tarım aletleri ve yüzükler başta olmak üzere çeşitli eserler bulunmuştur. Ancak bu eserlerin hepsinden bahsetmemiz mümkün olmayacağından dolayı, çalışmamızın bu kısmında sadece tarım aletleri, bıçaklar, ok uçları ve yüzükler gibi bazı buluntular ele alınacaktır. Nitekim ele alınan eserlerin hem teknik özellikleri anlatılacak hem de bu eserler üzerinden Türk-Tatar kültürüne dair birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2.1. Tarım Aletleri

M. S. Znamenskiy, İ. N. Butakov ve V. N. Pignatti tarafından farklı zamanlarda İsker'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda, iyi durumda diye nitelendirebileceğimiz bir adet öğütme taşı (Şekil 1), bir adet el sabanı (Şekil 2: 1), üç adet orak (Şekil 2: 2-4), bir adet keser ucu (Şekil 2: 5); kötü durumda diye nitelendirebileceğimiz farklı boyutlarda üç adet yarım öğütme taşı (Şekil 3: 7-9) ve dört adet orak (Şekil 4; 5) bulunmuştur. Bulunan tarım aletleri, genel itibariyle demirden imal edilmişlerdir.

Öte yandan Yekaterinburg'ta bulunan Rus Bilimler Akademisi Ural Şubesi'nin flotasyon yöntemi kullanarak öğütme taşları üzerinde yaptığı incelemeler neticesinde; yulaf (*Avena sativa*), arpa (*Hordeum vulgare*) ve buğday (*Triticum aestivum*) kalıntılarına rastlanılmıştır (Zıkov, 2013: 142). Nitekim bu durum, Sibir Tatarları tarafından yapılan tarımsal faaliyetlerin tek bir ürüne bağlı kalmadan gerçekleştirildiğine kanıt olmaktadır.

2.2. Bıçaklar

V. N. Pignatti ve A. F. Palaşenkov tarafından bulunmuşlardır. Genel itibariyle demirden üretilmişlerdir. Biçim ve kullanım alanları

açısından birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Bu suretle bıçakları kendi aralarında üç tipe ayırmak mümkündür.

Tip I (Şekil 6: 1-2; Şekil 7: 1-2): Günümüzdeki klasik bıçak yapısıyla örtüşmekte olup bir tarafı keskin, diğer tarafı kör ve düzdür. Uç tarafı üçgendir. Nitekim bu tip bıçaklar savaş aracı olarak kullanılabileceği gibi ev işlerinde de kullanılmış olabilir.

Tip II (Şekil 6: 3-4): Geleneksel Türk bıçak yapısıyla örtüşmekte olup iki tarafı da keskindir. Boyutları 20 santimetreden büyük; kalınlıkları ise 2 milimetre civarındadır. Uç tarafı oval veya üçgendir. Bu tip bıçaklar genellikle göğüs göğse mücadelede zırhlı rakiplere karşı üstünlük sağlamak için kullanılmışlardır (Tataurov-Tataurov, 2016: 78).

Tip III (Şekil 6: 5-6): İki tarafı da kördür. Sadece üçgen biçimindeki uç kısmı keskindir. Kabzası ise yuzük şeklindedir. Keza biçimlerinden dolayı doğrudan düşmanla mücadeleye girmek için elverişli değildir. Muhtemelen uzaktan düşmana fırlatmak için kullanılmışlardır.

2.3. Ok Uçları

İ. N. Butakov ve A. A. Adamov tarafından bulunmuşlardır. Hem demirden hem de kemikten üretilmiş olan çeşitleri bulunmaktadır. Biçimlerine ve kullanım alanlarına göre dört tipe ayırmak mümkündür.

Tip I (Şekil 8: 1; Şekil 10: 1-3; Şekil 12: 1-2): Geleneksel Türk ok uçları yapısıyla örtüşmekte olup (Hudyakov, 1991: 13, 35, 56) dört tane yüzeye sahiptirler. Uzunlukları 3 santimetre; genişlikleri ise yaklaşık 1 santimetre civarındadır. Bu tip ok uçları, genellikle düşmanın zırhını veya kalkanı delmek için kullanılmışlardır (Konikov-Hudyakov, 1981: 184).

Tip II (Şekil 8: 2-9; Şekil 11: 1-9; Şekil 12: 3-5): Geleneksel Moğol ok uçları yapısıyla örtüşmekte olup (Gavrilova, 1965: 46) yassı dörtgen yüzeye sahiptirler. Uzunlukları yaklaşık 1 ila 4,5 santimetre; genişlikleri ise yaklaşık 1 ila 2 santimetredir. Bu tip ok uçları genellikle zırhsız düşmanlarla mücadele edilirken kullanılmışlardır (Konikov-Hudyakov, 1981: 185).

Tip III (Şekil 9: 1-2): Geleneksel Moğol ok uçları yapısıyla örtüşmekte olup (Kiselev-Merpert, 1965: 192) asimetrik ve yassı

eşkenar dörtgen yüzeye sahiptirler. Uzunlukları yaklaşık 4 ila 6 santimetre; genişlikleri ise 3 ila 6 santimetredir. Bu tip ok uçları genellikle savaş meydanındaki düşman atında daha büyük yaralar açmak için kullanılmışlardır (Konikov-Hudyakov, 1981: 185).

Tip IV (Şekil 9: 3; Şekil 12: 6): Geleneksel Türk ok uçları yapısıyla örtüşmekte olup (Litvinskiy, 1965: 90) boynuz şeklindedirler. Uzunlukları 5,5 santimetre civarındadır. Sivri değillerdir. Bu tip ok uçları genellikle yabani kuşların avlanması sırasında hayvanı sersemletmek amacıyla kullanılmışlardır (Konikov-Hudyakov, 1981: 186).

2.4. Yüzükler

M. S. Znamenskiy ve A. A. Adamov tarafından bulunmuşlardır. Hammadde olarak bakırdan üretilmişlerdir. Biçim açısından dört tipe ayrılmaktadırlar.

Tip I (Şekil 13: 4): Halka kısmı, D formdadır. Halka kısmının uç tarafında sıradan veya değerli bir taş koymak için yuva bölümü bulunmaktadır. Yuva bölümünün ağız kısmı taşın düşmesini engellemek amacıyla iki taraftan içe doğru bükülmüştür.

Tip II (Şekil 14: 2): Halka kısmı, yuvarlak formdadır. Halka kısmının uç tarafında kare şeklinde ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Kare şeklinin üzerinde ise oyma tekniği kullanılarak araları boşluk halde çapraz biçimde süsleme yapılmıştır.

Tip III (Şekil 13: 3): Halka kısmı, yuvarlak formdadır. Halka kısmının uç tarafında sıradan veya değerli bir taş koymak için yuva bölümü bulunmaktadır. Yuva bölümünün ağız kısmı, taşın düşmesini engellemek amacıyla dört taraftan içe doğru bükülmüştür. Buna ek olarak yuva kısmının iki tarafında, üçgen şeklinde ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm, oyma tekniği kullanılarak yatay şekilde beş adet çizgi ile süslenmiştir.

Tip IV (Şekil 13: 1-2; Şekil 14: 1): Bu tipte birden fazla yüzük bulunmaktadır. Halka kısımları, yuvarlak formdadır. Halka kısımlarının uç tarafında göz şeklini andıran ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün üzeri oyma tekniği kullanılarak bazen çizgisel motifler ile bazen de dairesel motifler ile süslenmişlerdir.

Sonuç

İsker'de gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda, şehrin kuzeyden Sibirka Nehri, güneyden İrtiş Nehri, batıdan da aşılması zor yüksek bir tepe vasıtasıyla doğal bir şekilde korunduğu tespit edilmiştir. Korunaksız kalan kalan doğu tarafında ise siperler, hendekler-tümsekler ve tahta duvarlar biçimindeki tahkimat yapılarının izlerine rastlanılmıştır. Nitekim bu tahkimat yapılarının 1495-1563, 1563-1585 ve 1585-1588 yılları arasında olmak üzere üç dönemde oluşturulduğu varsayılmaktadır (Zıkov, 2012: 151).

Ayrıca yine yüzey araştırmaları neticesinde, İrtiş Nehri'ne ait suların zaman içerisinde şehirdeki konutların tamamen yıkılmasına neden olduğu belirtilmiştir. Nitekim bu sebepten dolayı şehirdeki konutların yapımında kullanılan malzemeler kesin olarak tespit edilememektedir. Ancak V. N. Pignatti tarafından nehir kenarlarına dağılmış halde olduğu belirtilen kerpiçlerin, konutların inşasında kullanılmış olabileceği yönünde tahminde bulunulabilir. Buna ek olarak, arkeologlar, İrtiş Nehri'ne ait suların sadece konutlara zarar vermediği aynı zamanda şehrin aşınarak küçülmesine sebep olduğunu gözlemlemişlerdir. Keza 1703 yılından 1988-1993 yıllarına kadar geçen süre zarfındaki verilere göre; küçülmenin boyutu yaklaşık %91'dir.

Diğer taraftan İsker'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ele geçirilen tarım aletleri, Sibir Tatarları arasında hayvancılığa dayalı geleneksel yaşam tarzının yanında tarımsal faaliyetlerin de yaygınlaştığını kanıtlamaktadır. Ayrıca tarım aletleri üzerinde yapılan incelemeler, Sibir Tatarları tarafından gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlerin tek bir kaynağa bağlı kalarak gerçekleştirilmediğini buğday, yulaf ve arpa gibi değişik tarım ürünleriyle çeşitlilik kazandığını göstermektedir.

Bununla birlikte kazı çalışmalarında bulunan bıçaklar ve ok uçları, Sibir Tatarları tarafından üretilen savaş araç-gereçlerinde Türk-Moğol sentez kültürünün oluşturulduğunu ve yapılan savaşların da bu kültüre bağlı kalınarak geleneksel yöntemlerle sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim bu durum, aynı zamanda Sibir Tatarlarının Ruslar ile yaptıkları mücadelelerde yenilmelerini kanıtlayan önemli bir unsur olabilir. Zira Rus Kozakları, 1582 yılında Sibiryaya Seferi'ne

çıktıkları sırada çeşitli ateşli silahlarla donatılmışlardır. (“Sibir Hanlığı Kronikleri III: Remezov Kroniği”, 2020: 42).

Öte yandan kazı çalışmalarında bulunan yüzüklerin, biçimsel açıdan çeşitlik göstermelerine rağmen yerli üretim olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira Sibir Tatarları arasında takı tarzında kişisel eşyaların üretiminde genel itibariyle gümüş kullanılmıştır (Smirnova: 2015: 391). Bahsi geçen yüzüklerin ise İran ve Çin gibi bölgelerden Türkistan’a, Türkistan’dan da Buharalı tüccarlar aracılığıyla Sibir Tatarlarının eline geçmiş olması muhtemeldir (Adamov-Balyunov vd., 2008: 56). Bununla birlikte kazı çalışmaları sonucunda bulunan yüzükler her ne kadar yerli üretim olmayıp Sibir Tatarlarının sanat anlayışını yansıtmasa da Sibir Tatarlarının ticarî faaliyetlerini gözler önüne sermesi açısından son derece faydalıdır.

Kaynakça

- “Sibir Hanlığı Kronikleri III: Remezov Kroniği” (2020). Çeviren: Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak, Zafer Sever, Harun Arslantürk, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ADAMOV, Aleksandr A. (2013). “Arheologičeskie İssledovaniya 2007-2008 goda na Gorodişe İsker”, *İstoriçeskaya Sudba İskera: Materialı Vseros. Nauç.-Praktič. Konf.*, Tobolsk, s. 39-44.
- ADAMOV, Aleksandr A. (2015). “Arheologičeskie İssledovaniya na Kuçumovom Gorodişe (İskere) v 2014 godu”, *Povoljskaya Arheologiya*, C. 14, S. IV, s. 291-300.
- ADAMOV, Aleksandr A. (2019), “Vreznoy Zamok s Gorodişa İsker (Novie Nahodki)”, *Teoriya i Praktika Arheologičeskih İssledovaniy*, C. 26, S. II, s. 7-14.
- ADAMOV, Aleksandr A., BALYUNOV, İgor V., DANİLOV Petr G. (2008). *Gorod Tobolsk: Arheologičeskiy Oçerk*, Tobolsk: İnstitut Arheologii i Etnografii Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk.
- ATLASI, Hadi (2016). *Sibir Tarihi*, (Çev. Eser Havare), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BELİÇ, İgor V. (2019). “Çertej Kuçumovo Gorodişe iz Horografıçeskoy Çertejnoy Knigi S. U. Remezova”, *Vestnik Tümenskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, C. 9, s. 90-100
- FİŞER, İogann Eberhard (1774), *Sibirskaya İstoriya s Samogo Otkritiya Sibiri do Zavoevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiem*, Sankt-Peterburg: İmparatorskaya Akademiya Nauk.
- GAVRİLOVA A. A. (1965). *Mogilnik Kudırge Kak İstoçnik po İstorii Altayskih Plemen*, Moskva: Nauka.
- HUDYAKOV, Yuliy S. (1991). *Voorujenie Tsentralno-Aziatskih Koçevnikov v Epohu Rannego i Razvitogo Srednevekova*, Novosibirsk: Nauka.

- KİSELEV, Sergey V., MERPERT Nikolay Ya. (1965). “Jeleznie i Çugunnie İzdeliya Kara-Koruma”, *Drevnemongolskie Goroda*, Moskva: AN SSSR, Moskva, s. 188-216.
- KONİKOV, Boris A., HUDYAKOV Yuliy. S. (1981). “Nakoneçniki Strel iz İskera”, *Voennoe Delo Drevnih Plemen Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: Nauka, s. 184-188.
- LİTVİNSKİY, Boris A. (1965). “Sredneaziatskie Jeleznie Nakoneçniki Strel”, *Sovetskaya Arheologiya*, S. II, (1965), s. 71-91.
- MİLLER, Gerard Fredrich (1750). *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, ot Naçala a Osoblivo ot Pokoreniya Yego Rossiyskoy Derjave po Sii Vremena*, Sankt-Peterburg: İmparatorskaya Akademiya Nauk.
- MİLLER, Gerard Fredrich (1937). *İstoriya Sibiri*, C. 1, Moskva: AN SSSR.
- OVÇİNNİKOVA, Bronislava B. (2014). “İsker-Kuçümovo Gorodişe (Arheologičeskie İssledovaniya 1968 goda)”, *Povoljskaya Arheologiya*, C. 14, S. I, s. 166-193.
- PİGNATTİ, Vasily N. (1915). “İsker (Kuçümovo Gorodişe)”, *Doklad Obşemu Sobraniyu Çlenov Tobolskogo Gubernskogo Muzeya*, C. 25, Tobolsk: ETGM, s. 1-36.
- SMİRNOVA, Elena (2015). “Narodniy Kostüm”, *İstoriya i Kultura Tatar Zapadnoy Sibiri*, Kazan: Artifakt, s. 376-393.
- SPAFARİY, Nikolay G. (1882), *Puteşestvie çerez Sibir ot Tobolska do Nerçinska i Granits Kitaya Russkogo Poslannika Nikolaya Spafariya v 1675 godu: Dorojnoy Dnevnik Spafariya*, Sankt-Peterburg: Tipografiya V. Kirşbauma.
- SUHORUKOVA, Olga A. (2020). *Etničeskaya i Natsionalnaya İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen do XVII v.*, Moskva: KnoRus.
- TATAUROV, Sergey F., TATAUROV Flipp S. (2016). “Arheologičeskie Kolleksi s İskera: Noviy Vzglyad na Pamyatnik”, *Vestnik Arheologii, Antropologii i Etnografii*, C. 33, S. II, s. 77-85.
- TOPSAKAL, İlyas, YILMAZ Mecnun Tarık (2021). “Bağımsızlığa Adanmış Bir Hayat: Küçüm Han”, *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History*, S. LXXV, s. 17-31.
- ZIKOV, Aleksey Pavloviç (2012). “Arheologičeskie İssledovaniya Gorodişa İsker”, *Uralskiy İstoriçeskiy Vestnik*, C. 36, S. III, s. 145-153.
- ZIKOV, Aleksey Pavloviç (2013). “Zemledelie Sibirskih Tatar v Epohu Pozdenego Srednekovyaya (Konets XIV-XVI vv.)”, *Uralskiy İstoriçeskiy Vestnik*, C. 39, S. II, s. 137-144.
- ZIKOV, Aleksey Pavloviç, KOSİNTSEV, Pavel Andreeviç, TREPAVLOV, Vadim Vintseroviç (2017). *Gorod Sibir: Gorodişe İsker (İstorično-Arheologičeskoe İssledovanie)*, Moskva: Nauka.
- ZNAMENSKİY, Mihail S. (1901). *İstoriçeskie Okrestnosti Goroda Tobolska*, Tümen: İzdatelstvo A. A. Krlova.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

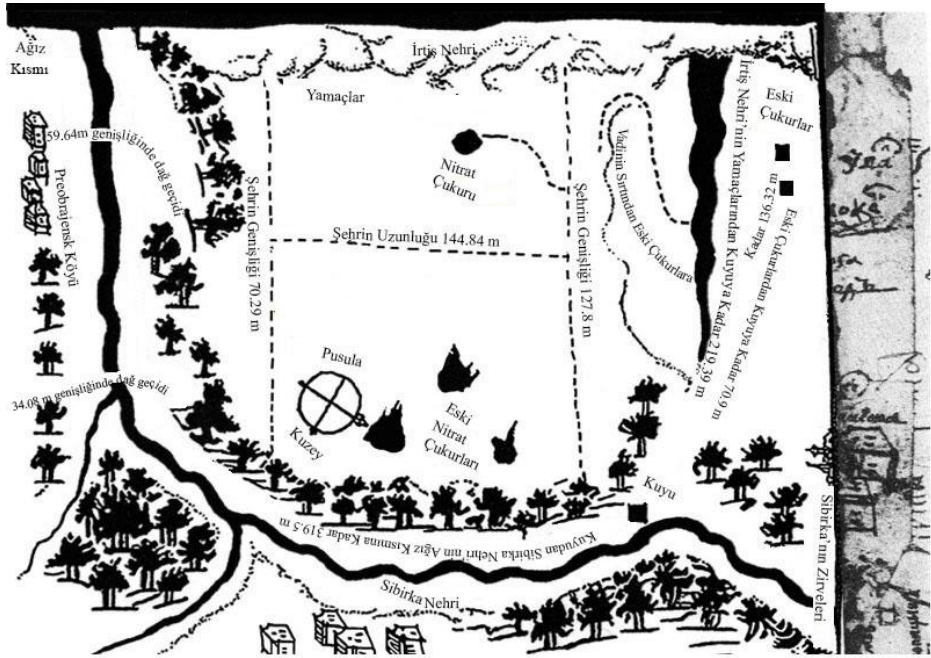
Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

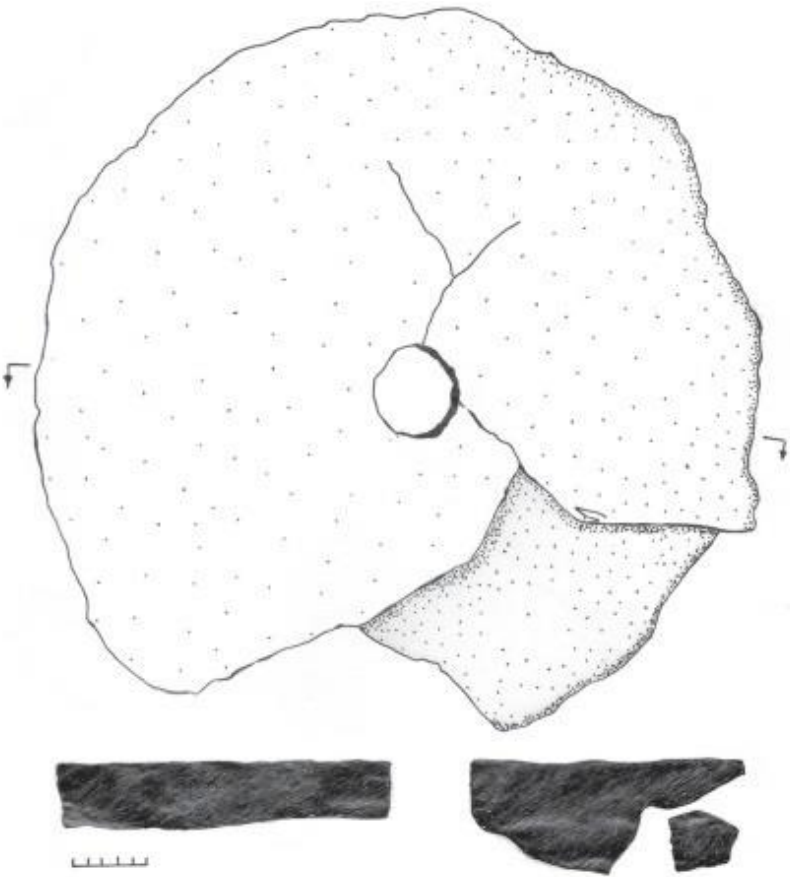
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

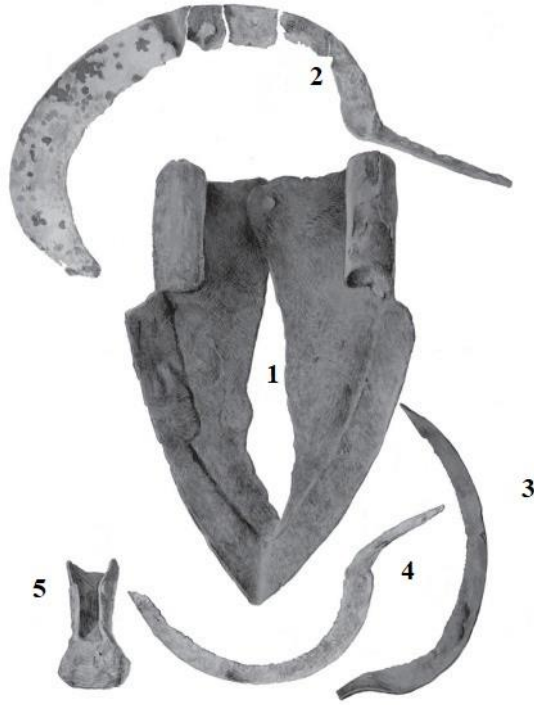
EKLER

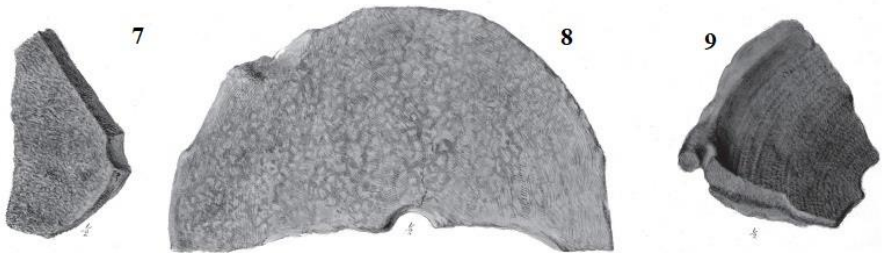
Harita 1. 1703 yılında S. U. Remezov tarafından hazırlanan İsker şehrinin haritası (Beliç, 2019: 93). (Taraflımızca Türkçeye çevrilmiştir.)

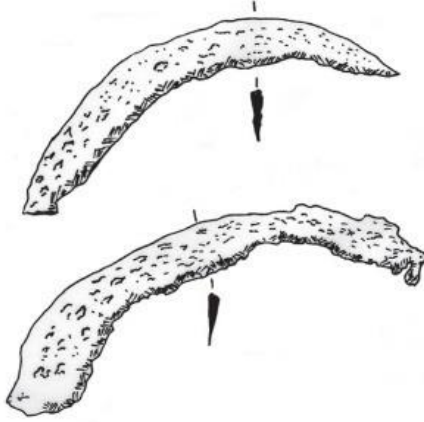
Şekil 1. V. N. Pignatti tarafından bulunan değirmen taşı (Zıkov, 2013: 142).

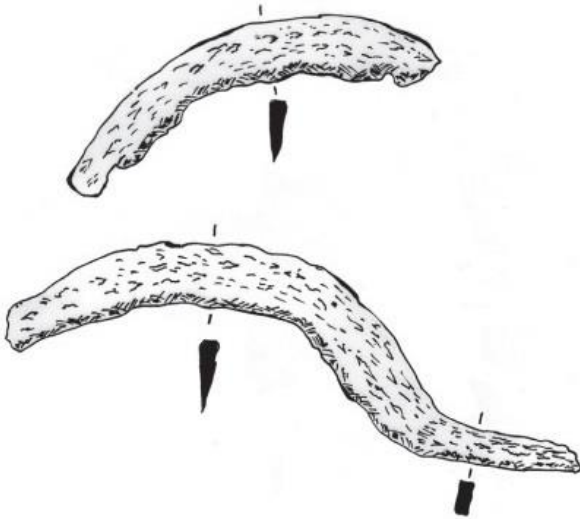
Şekil 2. M. S. Znamenskiy tarafından bulunan tarım aletleri (Zıkov, 2013: 140).

Şekil 3. M. S. Znamenskiy tarafından bulunan değirmen taşları (Zikov, 2013: 141).

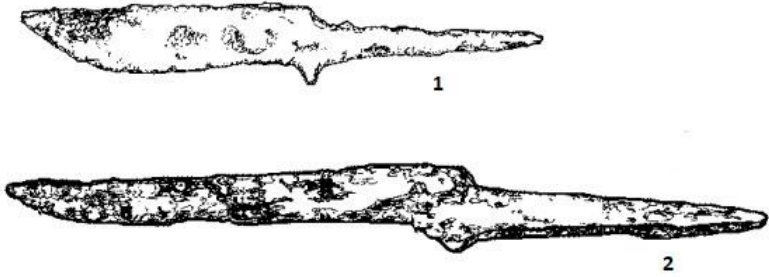
Şekil 4. V. N. Pignatti tarafından bulunan oraklar (Zikov, 2013: 141).

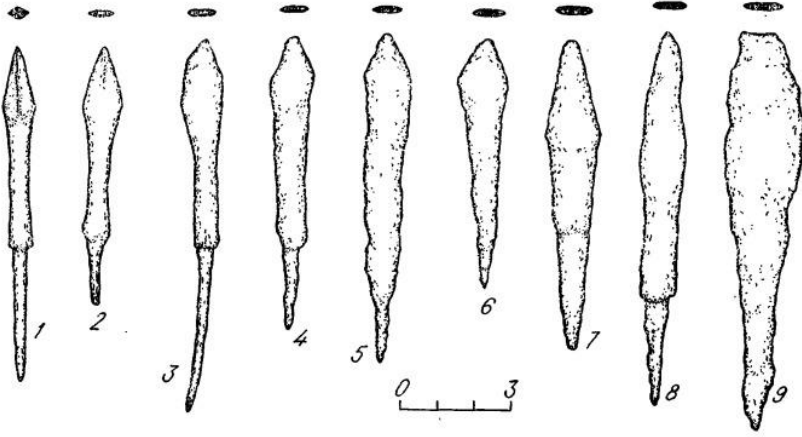
Şekil 5. İ. N. Butakov tarafından bulunan oraklar (Zikov, 2013: 141).

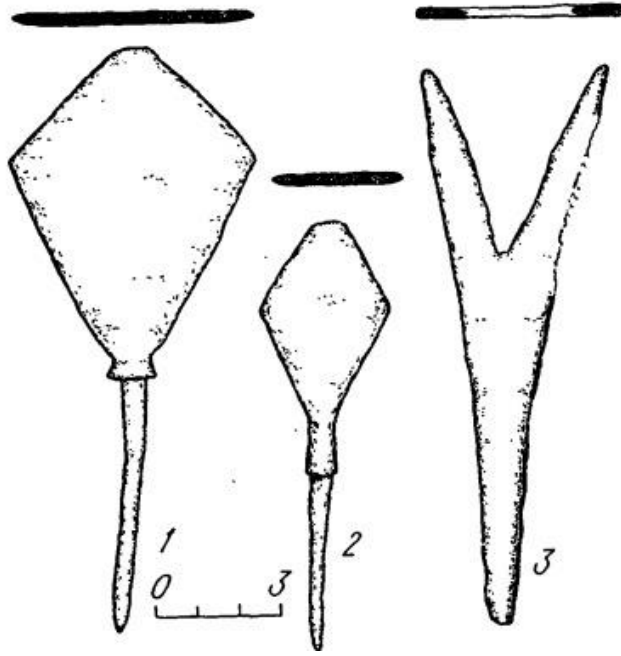
Şekil 6. A. F. Palaşenkov tarafından bulunan bıçaklar (Tataurov-Tataurov, 2016: 79).

Şekil 7. V. N. Pignatti tarafından bulunan bıçaklar (Pignatti, 1915: Tabl. IV).

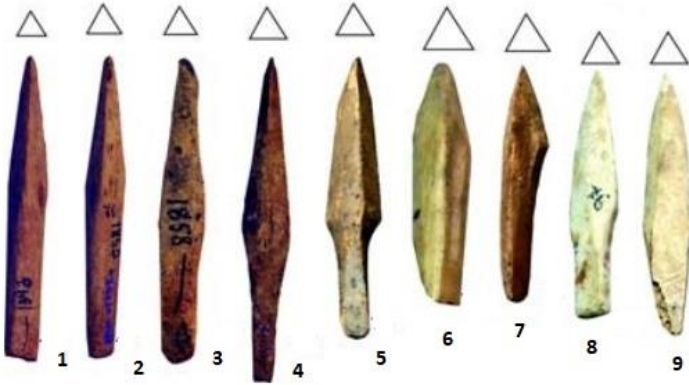
Şekil 8. İ. N. Butakov tarafından bulunan demir ok uçları (Konikov-Hudyakov, 1981: 185).

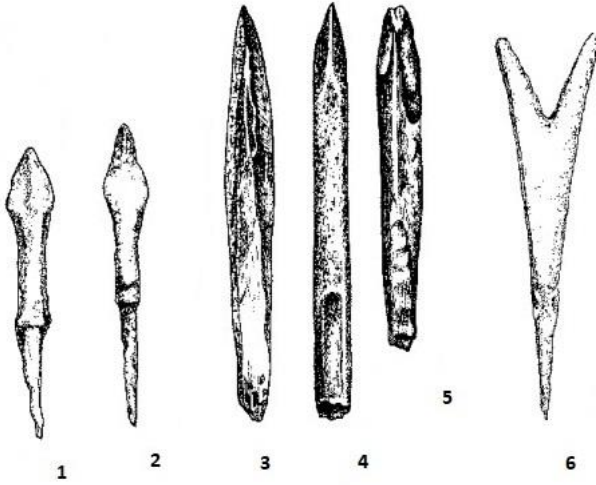
Şekil 9. İ. N. Butakov tarafından bulunan demir ok uçları (Konikov-Hudyakov, 1981: 186).

Şekil 10. İ. N. Butakov tarafından bulunan kemik ok uçları (Tataurov-Tataurov, 2016: 80).

Şekil 11. İ. N. Butakov tarafından bulunan kemik ok uçları (Tataurov-Tataurov, 2016: 80).

Şekil 12. A. A. Adamov tarafından bulunan ok uçları (1,2,6 demir; 3-5 kemik)
(Adamov-Balyunov vd., 2008: 101).

Şekil 13. M. S. Znamenskiy tarafından bulunan yüzükler (Adamov-Balyunov vd., 2008: 105).

Şekil 14. A. A. Adamov tarafından bulunan yüzükler (Adamov-Balyunov vd., 2008: 103).